

Ahmed Rıza Bey (1858/1859-1930)

Naile Hanım **Taha Toros Arşivi**

Ahmed Rıza Bey, yedi çocuklu bir ailenin ilk evladı olarak İstanbul'da doğmuştu. Annesi, İslamiyet'e geçmiş Avusturyalı asil bir ailenin kızı Naile Hanım; babası ise II. Abdülhamit devrinin baskılarına uğrayarak hayatını sürgüne yollandığı Iğın'da tamamlayan "İngiliz" lakabıyla anılan Ali Rıza Bey idi.

Uzun geçmişe sahip, kültürel yönü gelişkin bürokrat bir aileye mensup olan Ahmed Rıza Bey, annesinin etkisiyle çocukluğundan itibaren Batı kültürüyle yetişmiş; özel hocalardan dersler almıştı. Çocukluk çağında şiirle ilgilenen ve on beş yaşında iken birkaç şiiri bestelenen Ahmed Rıza Bey, astım hastalığı nedeniyle erken yaşlarından itibaren Vaniköy'deki aile çiftliklerinde kalmıştı. Bu dönemde avcılıkla ve bahçe işleriyle ilgilenmiş, hatta çiftlik yaşamının ürünü olacak şekilde Türkiye'deki ilk av kitabını yazmıştı.

Sırasıyla Beylerbeyi Rüşdiyesi, Mahrec-i Aklâm ve **Galata Sarayı Mekteb-i Sultanisi**'ne devam etmişti. Memuriyete Babîlî Tercüme Odası'nda başlamışsa da bir süre sonra istifa ederek babasının yanına Iğın'a gitmişti. Bu gezisinde taşradaki kötü şartlarla köylünün sefaletinin tarımın geriliğinden kaynaklandığını görerek/düşünerek ziraat öğrenimine karar vermişti. 1883'te Paris'e giderek üç yıl Grignon Ziraat Mektebi'nde (Institut National Agronomique) okumuştur. Son sınavlarına girmek üzereyken Ali Rıza Bey'in vefatı nedeniyle 1887'de ülkeye dönmüştü.

Taha Toros Arşivi

Fransa'da Batı'nın değerleriyle tanışan Ahmed Rıza Bey, modern tarım teknikleriyle donanmış bir işletme kurmaya çalışmış, sonra Ziraat Nezareti'nde memuriyete başvurmuş ancak girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Modern tarım yöntemlerinin bilinmemesinin köylünün geri kalmasına yol açtığını düşünerek, eğitimle köylünün aydınlanmasına katkıda bulunmak isteyerek Maarif Nezareti'nde görev almıştı. Bursa Mülki İdadisi'ne müdür ve kimya öğretmeni olarak atanmış; kısa süre sonra Bursa Maarif Müdürlüğü'ne getirilmişti. Burada göze çarpan bir etkinlik göstermiş fakat birkaç yıl geçmeden eğitim kanalıyla da bir şey yapamayacağını anlamıştı. Üstelik Avrupa'nın düşünsel atmosferinden kopamamış; Osmanlı idaresinin kötü yönlerine tahammül edememişti. Memleketin kalkınmasına yönelik düşüncelerini yayımlamak, gerekirse yönetime karşı mücadele etmek için Paris'e gitmeye karar verdi. Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı münasebetiyle hazırlanan uluslararası sergiyi ziyaret bahanesiyle Paris'e gitti/kaçtı.

Önce 1889 Paris Umumî Sergisi'ni gezerek izlenimlerini/heyecanını mektuplarında seslendiren Ahmed Rıza Bey, Monge Sokağı'nda bir daireye taşınmış; sakin bir hayat sürdürmeye başlamıştı. Geçimini sağlayabilmek için Adliye'de resmi tercümanlık yaparken bir yandan da Sorbonne Üniversitesi'nde "târîh-i tabîî" dersleriyle Pierre Laffitte'in pozitivizm derslerini izlemişti. Böylece Dr. Robinet'in Auguste Comte hakkındaki kitabı aracılığıyla İstanbul'da tanıştığı pozitivizm hakkındaki bilgi ve görüşlerini geliştirmişti.

Comte'un pozitif siyaset sistemi, şiddete başvurulmadan, ispat/ikna yoluyla Avrupa devletlerini, Avrupa Birleşik Devletleri'ne dönüştürmeyi öngörmekteydi. Ahmed Rıza Bey, Comte'un kurduğu Avrupa Birleşik Devletleri Komitesi'nin Osmanlı temsilciliğini üstlenmişti. Nitekim pozitivistlerin cemiyetine üyeliğinin ve pozitivizmle organik bağının göstergesi, Revue Occidentale'ın II. serisinin 19. cildindeki listede resmen Türkiye temsilcisi olarak adının geçmesiydi. Pozitivistlerin cemiyetinin düsturu olan "Ordre et Progres/Nizam ve Terakki" ilkesine sonuna kadar bağlı kalacaktı.

Paris'teki ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu hakkında Fransız basınında çıkan yazıları karşılamak amacıyla çalışmalar yürütmüştü. Bu dönemde ülkelerin ilerleme ve milletlerin geri kalma sebeplerini incelemişti. Nihayetinde ülkeyi ve halkı, içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın eğitimden ve pozitif bilimleri yaymaktan geçtiği düşüncesine ulaşmıştı. Düşüncelerini bir "lâyiha" (reform programı) halinde 1893'te Sultan Abdülhamit'e yollamış; padişahın teşvik edici cevabı ve fikirlerini bildirmeyi sürdürmesini istemesi üzerine yeni lâyihalar göndermişti. Sadrazam Cevad Paşa'ya da lâyihaları hakkında "arızalar" sunmuştu. Bu reform programlarıyla, padişahı meşrutiyet rejiminin kötü bir şey

olmadığına inandırmak için şeriatın meşveret usulünü emrettiğini anlatmaya çalışmıştı. Ancak altı lâyiha ardından beklediği ilgiyi göremeyince, bunları Londra’da bastırıp dağıtmıştı. Artık Avrupa/Paris merkezli mücadelesine başlamıştı.

Abdülhamit yönetimi ise onu tuttuğu yoldan döndürmek amacıyla çeşitli girişimler sergilemişti/sergileyecekti. Zaman içinde sarayın baskıları; nazırlık ve para teklifleri, kalebentliğe mahkum ederek korkutma, dostları ya da hafiyeler aracılığı ile vazgeçirme, siyasi etkilerle işinden etme, gazetesini kapattırma ve hatta annesi Naile Hanım’a mektup yazdırmaya kadar uzanmıştı. Ancak bunlar onun kararlılığını etkilememişti.

Ahmed Rıza Bey’in 1889’da Mekteb-i Tıbbiyye’de kurulan İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti’yle temasları olmuştu. 1891 sonu veya 1892 başlarında cemiyetin ilk nizamname taslağının ona gönderildiği ve onun da bazı eleştirilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin ileri gelenleri 1892’de tutuklanmış ve kısa süre sonra serbest bırakılmışlardı. Ardından takibat ve baskının etkisiyle Jön Türklerin büyük bir kısmı Paris’e kaçmışlardı. 1894’te Paris’te toplanan muhalif Türk grubu arasında Ahmed Rıza’nın yazıları büyük yankı uyandırmaktaydı. Cemiyetin Merkez Komitesi’nin teklifiyle Ahmed Rıza Bey, örgüte katılmakla birlikte cemiyetin adı konusunda İstanbul merkeziyle tartışmıştı. Onun “Nizam ve Terakki” önerisi, sonuçta İttihat ve Terakki olarak benimsenecekti. 1895’te Paris Jön Türk grubuyla İstanbul **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin yayım organı niteliğinde kurulan Türkçe “Meşveret” gazetesinin başına geçmiş ve bu gazeteye ek olarak “Mechvéret Supplément Français”yi çıkarmaya başlamıştı.

Gazete, 1 Aralık 1895’ten itibaren on beş günde bir Fransızca ve Türkçe olarak çıkmıştı. Sınırlı olanaklarla Meşveret, 6 Mayıs 1898’e kadar 30, Mechvéret Supplément Français de 1908’e kadar 202 sayı olarak yayımlanmışlardı. İttihat ve Terakki’nin programı, Ahmed Rıza’nın sayesinde önce Mechvéret’te yayımlanmıştı. Hem bu program hem Mechvéret’te basılması, Ahmed Rıza’yı Avrupa Jön Türklerinin liderliğine taşımıştı. Birkaç yıl içinde Ahmed Rıza Bey liderliğindeki Paris şubesi merkez komite haline dönüşürken İkinci Meşrutiyet’e uzanan sürecin önemli yayın organlarından biri olan Meşveret, Ahmed Rıza Bey’le özdeşleşmiş bir gazete olacaktı.

Ahmed Rıza Bey, enternasyonelliği ve laiklik taraftarlığı nedeniyle, özellikle Balkanlar’daki mahalli örgütlerden tepki almaktaydı. Pozitivist düşünceleri ve tavizsiz kişiliği de İttihat ve Terakki genelinde hoşnutsuzlukla karşılanıyordu. Bunlardan dolayı, Jön Türk Hareketi içinden çıkan rakip liderler, sık sık bir araya gelip onun otoritesine meydan okuyabiliyordu. İlk rekabet/çekişme, hem kişiliği ile hem de Panislamist fikirleriyle daha fazla destek gören Mizancı Murat’la yaşanmıştı.

Avrupa’ya gelen Murat Bey ile Ahmed Rıza Bey iki kez görüşmüşler ve aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış; sert tartışmalara, dargınlığa dönüşmüştü. Ahmed Rıza Bey’in kendi düşüncelerinden ödün vermemesi, Abdülhamit’e suikast düzenlenmesine karşı çıkması ve Meşveret’in daha başlangıçta onun şahsi malı haline geldiği dedikodularının yayılması gibi nedenlerle Ahmed Rıza hakkında cemiyette fikir ayrılıkları doğmuştu. İstanbul’daki Jön Türklerle arası açılmış; imparatorluk içindeki Jön Türkler gerçek lider olarak Murat’ı görmeye başlamışlardı. Diğer yandan yabancı postaneler kanalıyla Türkiye’ye sokulan cemiyetin yayınlarından Mizan, Meşveret’le kıyaslanamayacak ölçüde fazla ilgi görmekteydi.

1896 sonlarında cemiyet içinde düzenlemeye gidilerek, Ahmed Rıza’nın yerine Mizancı Murat, İttihat ve Terakki Cemiyeti reisliğine getirilmişti. Artık Ahmed Rıza Bey, sadece Fransızca Mechvéret’in başında bulunacaktı. Fransızca sayıyı denetleyecek iki kişi görevlendirilmişti. Ahmed Rıza Bey, alınan kararlara uygun davranmadığı gibi denetçilerin

yetkilerini de kabul etmemiştir. Sonunda Ahmed Rıza'yla ilginin kesildiğini göstermek için cemiyet, Cenevre'ye taşınmıştır (24 Nisan 1897). Gerçekte cemiyetle Ahmed Rıza arasındaki soğukluğun temelinde, Ahmed Rıza'nın İttihat ve Terakki Komitesini, Paris Pozitivist Komitesi ile birleştirmek istemesi yatmaktaydı.

Bu süreçte İstanbul'da Tıbbiye ve Harbiye'de bazı gençlerin II. Abdülhamit idaresi aleyhindeki mektupları bulunmuştu. İttihat ve Terakki'nin yurt içindeki teşkilatını dağıtmak için birçok tutuklama yapılmıştı. Taşkışla'da kurulan Divan-ı Harp, 2 Temmuz 1897'de 13 kişiye ölüm, 21 kişiye müebbet kürek cezası vermiş; toplam 81 kişiyi çeşitli cezalara çarptırmıştı. Sultan idam cezalarını kürek cezasına çevirerek, Avrupa'daki Jön Türklerle temasa geçmiş ve Serhafiye Ahmet Celeleddin Paşa'yı İttihatçılarla görüşmek üzere Avrupa'ya göndermişti. Paris'teki görüşmelerde Ahmet Celeleddin Paşa, memlekete dönmeleri halinde cezalandırılmayacaklarını, ayrıca istenen reformların yapılacağını bildirmişti. Bu görüşmeler sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti kaldırılmış ve Mizan gazetesi tatil edilmiştir. Padişahın genel af ilan etmesi nedeniyle Mizancı Murat'ın İstanbul'a dönmesi, İttihat ve Terakki taraftarları arasında büyük bir sarsıntıya yol açmıştı.

Cemiyeti çökertebilecek bu sarsıntı üzerine Meşveret'te 15 Ağustos 1897'de, muhtemelen Ahmed Rıza'nın kaleminden çıkan bir yazı yayınlanmıştı. "Genç Türkiye Partisi... istibdadın zulmünden doğmuş, cesareti olan herkesin yardımı ile tutunmaya çalışan milli temayüllerin bütünüdür... Uğurunda kendimizi vakfedeceğimiz, imansız ve kanunsuz insanların tasallutundan kurtaracağımız müşterek bir vatanımız vardır" içeriğindeki yazıyla çöküşün önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bunun üzerine Avrupa'daki İttihatçılar, tekrar -Paris'te tüm girişimlere/tekliflere direnerek azimleriyle ayakta kalan Ahmed Rıza ile arkadaşlarına katılmaya başlamıştı.

İstanbul yönetimi ise Fransız hükümetine Ahmed Rıza ve Meşveret'e baskı uygulatmış; 1896-1897 yıllarındaki İstanbul merkezli baskılar, Ahmed Rıza'nın Fransa ve Belçika'dan çıkarılması girişimlerine, gazetenin hurufatının satın alınmasına kadar uzanmıştı. Nihayet Türkçe Meşveret'i "Şûra-yı Ümmet" adıyla Mısır'da çıkartmak zorunda kalmıştı.

Baskılar karşısında Avrupa'ya kaçan cemiyet üyeleri Paris, Cenevre, Londra, Kahire, Berlin, Brüksel, Roma'da şubeler oluşturmuşlardı. Ahmed Rıza Bey, Paris'tekileri bir noktada toplamak ve düzen kurmakta zorlanmışsa da 1899 yazında Cenevre Jön Türkleri ile uzlaşmış; ardından Jön Türk propagandası için La Haye ve Christiania'daki uluslararası konferanslara katılmıştı.

Yılın sonlarında, Damat Mahmut Paşa'nın oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah Beylerle Avrupa'ya kaçması; bu gelişmenin Avrupa basınında "Padişahın eniştesinin ve yeğenlerinin 'özgürlük yok' diye" kaçtıkları şeklinde yorumlanması Jön Türkler arasında hareketliliğe/heyecana yol açmıştı. Mahmut Paşa cephesi, Fransa'ya ulaştıklarında padişahı suçlayarak, Ahmed Rıza Bey'i övmeye başlamış; bu arada Prens Sabahattin'in Jön Türklerin siyasi lideri olma eğilimi de yavaş yavaş ortaya çıkmıştı. Babasının konumu ve parasıyla bir grup oluşturmayı başaran Prens Sabahattin ve kardeşi, Jön Türk kongresi toplama çağrısında bulunmuşlardı.

Osmanlı Umum Muhalifin adlı 4-9 Şubat 1902 tarihli Paris kongresine Arap, Arnavut, Ermeni, Rum ve Bulgar milliyetçiler de katılmış ve çeşitli görüşler ortaya çıkmıştı. Sonuçta kongre, Sabahattin Bey'le Ermenilerden oluşan "müdahaleciler" ve Ahmed Rıza'yla taraftarlarından oluşan "adem-i müdahaleciler" adlarıyla iki grup ortaya çıkaracaktı. Ahmed Rıza grubu "Terakki ve İttihat Cemiyeti"ni kurarak eski gazetelerini yayımlamış; Comte'un hümanist, evrensel kaderci felsefesini program edinmişti. Prens Sabahattin grubu ise "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuştu. Kongrede doğan ve bölünmeye yol açan iki görüşün rekabet ve çatışması,

Meşrutiyet dönemi boyunca siyasal alanda iktidar-muhalefet akımlarını biçimlendirecekti.

Kongrenin ardından Ahmed Rıza, hem İstanbul muhaliflerinin etkinlik düzleminde hem de uluslararası düzeydeki girişimlerini sürdürmeye çalışmıştı. Ancak Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin özel doktoru Bahaeddin Şakir'in 1905 Eylül'ünde Paris'e kaçması ve Paris Terakki ve İttihat Cemiyeti'nde lider konuma gelmesiyle komite devrimci bir kimlik kazanmış; Ahmed Rıza Bey'in de konumu ve rolü değişmişti.

Makedonya'daki Jön Türkler, özellikle genç subaylar, Mechveret ve Şura-yı Ümmet gazetelerinin propagandalarının kanalıyla Ahmed Rıza Bey'in etkisindeydiler. Bu atmosfer içinde Dr. Nazım Bey'in temaslarıyla Talat, İsmail Canbolat, Midhat Şükrü gibi isimlerin 1906'da Selanik'te kurdukları gizli "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti", 1907 Eylül'ünde Ahmed Rıza'nın Paris grubuyla birleşmişti. Ardından 1902 ayrılığına son vermek için Prens Sabahattin'in öncülüğünde toplanan 1907 Kongresi'nde Ahmed Rıza Bey ve taraftarları azınlıkta kalmıştı. İsmail Kemal'in ileri sürdüğü orduyu ayaklandırma tezi, Ahmed Rıza da ikna edilerek çoğunluk tarafından benimsenmişti. O, yine de yabancı müdahaleyi davet edecek tedhişçiliğe ve Abdülhamit'e karşı yapılacak ihtilale Ermenilerin katılmasına kesinlikle karşı çıkmıştı.

Taha Toros Arşivi

1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde arkadaşlarının önerisiyle Ahmed Rıza Bey bir süre daha Paris'te kalmış; bu arada 28 Temmuz 1908 tarihli mektubuyla padişahı davranışından dolayı tebrik etmişti. 25 Eylül 1908'de yurda dönen Ahmed Rıza Bey, 16 Ekim 1908'de padişah tarafından huzura kabul edilmişti. Fakat onun memlekete döndüğü sıralarda şartlar değişmiş; gerçek mücahitlerin çoğu unutulmuştu. Bu yöndeki yakınmaları/eleştirileri, İttihatçılarla ileride yaşanacak kırıngılığın ilk işaretleriydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk yasal ama gizli kongresinde (18 Ekim-7 Kasım 1908) Merkez-i Umumî Heyeti içinde yer almıştı. Aynı dönemde Ahmed Rıza Bey, Bosna-Hersek Krizi nedeniyle Türkiye'yi iç ve dış politikada destekleyecek ülkelerle buralardaki liberal eğilimli baskı gruplarıyla görüşmek amacıyla Avrupa'ya giderek çeşitli temaslarda bulunmuştu.

8 Aralık 1908 seçiminde 472 oyla İstanbul mebusu seçilen Ahmed Rıza Bey, Meclis-i Mebusan'ın başkanlığını 205 oyla kazanmış ve 26 Aralık 1908'de görevi devralmıştı. Ardından 31 Aralık 1908'de Yıldız Sarayı'nda Abdülhamit'in Meclis'in açılması münasebetiyle mebuslara verdiği ziyafete katılmıştı.

Ahmed Rıza Bey, dönemin siyasal atmosferi içinde Osmanlı Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki arasındaki sürtüşmelere karışmış; tutucu kesimlerce eleştirilmişti. Oysa keskin çıkışlarına rağmen gazeteci Hasan Fehmi (ve daha sonra Ahmet Samim ve Zeki) Bey'in öldürülmesi gibi tedhiş hareketlerini onaylamadığından İttihat ve Terakki ile arası yeniden açılacaktı. 31 Mart Olayı sırasında namlunun ucundaki isimlerden biri olacaktı. İsyanın ilk gününde Adliye Nazırı Nazım

Paşa ona benzetildiğinden öldürülmüştü. Ahmed Rıza Bey, sadrazamın önerisiyle istifa ederek diğer İttihatçı mebuslar gibi saklanmıştı. İstanbul'da kaos hüküm sürerken Ahmed Rıza Bey'in korunması ve makamı, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Balkan örgütlerinin öncelikleri arasında yer almış; oldukça ısrarlı ve keskin bir üslup takınmışlardı. Hareket Ordusu, Ayastefanos'a ulaştıktan sonra 25 Nisan'da Ahmed Rıza Bey oraya gitmiş ve Meclis'e yeniden başkan olmuştu. Ardından Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde rol oynayacaktı.

Meclis-i Mebusan'ın ikinci toplantı devresinde başkanlığını sürdüren Ahmed Rıza Bey, 1910 Ağustos'unda Anadolu'nun şartlarıyla halkın durumunu incelemek amacıyla İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Konya, Ankara, İzmir rotasını izleyeceği geziye çıkmıştı. Sene sonlarında yine Meclis-i Mebusan başkanlığına seçilmekle birlikte önce İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi'nin başkanlığından, 1911 yılında da Meclis-i Mebusan Reisliği'nden vazgeçecekti.

Mebusan seçimlerine katılmayan Ahmed Rıza Bey, Sultan Mehmet Reşat tarafından 23 Ocak 1912'de Ayan Meclisi üyeliğine atanmış; ancak hem kendisini padişahın pek tutmamasından hem de İttihat ve Terakki'nin artık kendisine yeterince öncelik vermemesinden dolayı beklediği Ayan reisliği gerçekleşmemişti.

Balkan Savaşlarının yarattığı fırtına Ahmed Rıza Bey'i tekrar ve küskün şekilde Avrupa'ya sürükleyecekti. Ayan Meclisi üyesi olarak savaşın felaketlerine karşı Fransız siyasileriyle ilişki kurarak Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturma çabasına girişmiş; ülkedeki gelişmeleri Fransa'dan izlemişti. Bu dönemde, 2 Nisan 1913'te Paris'ten yazdığı mektuptaki "Dikkat edilmeyecek olursa İstanbul'da İhtilal hazırdır. Bu ihtilal ecnebilerin teşviki ile, **Vahideddin** efendiyi tahtı saltanata çıkarana kadar devam eder. A[O]ndan sonrasının ne olacağını söylemeye hacet görmem..." cümleleri, beş-altı yıl sonra yaşanacaklar gözetildiğinde dikkate değerdir. Yedi sekiz ay üstüne 1913 sonbaharına doğru geri dönmüştü.

23 Ocak 1913'teki Babıali Baskını'ndan sonra ağır eleştirilerine bağlı olarak Ahmed Rıza Bey'le İttihatçıların arası açılmış; zamanla ayrılık daha da keskinleşmişti. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihatçılarla iyice uzaklaşmıştı. Bu, İttihat ve Terakki'nin 1908'den sonraki otoriter girişimlerinin, özellikle Birinci Dünya Savaşı'na girilmesine yol açan sorumsuz tutumun Ahmed Rıza tarafından hoş karşılanmamasından kaynaklanmıştı. Özetle Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin önemli ve keskin bir muhalifi olarak öne çıkacaktı. Savaş sonlarına doğru muhalif tutumunu sürdürmüştü; 4 Nisan 1918 tarihli İaşe-i Umumiye Kanunu ile İaşe Umum Müdürlüğü'nden başka oluşturulan İaşe Meclisi'ne Ayan Meclisi'nden üye seçildiğinde ilk toplantılarda istifa etmişti.

Ahmed Rıza Bey, 1918 Ekim'inde kurulan **Ahmet İzzet Paşa** hükümetine de Meclis'teki gizli toplantıda ağır eleştiriler getirmiş; İttihatçılarla gizli bir uzlaşma içinde bulunmakla suçlamıştı. Sultan Vahdettin'in İtilaf Devletleri'ne hoş görünecek bir hükümet kurma ihtiyacı doğrultusunda Cavit, Hayri ve Fethi Beylerin bu hükümetten istifalarını istemesiyle başlayan ve krize dönüşen süreçte de rol oynamıştı. Sultanın taleplerini iletmekle ve taraf olmakla kalmamış; hükümetin istifası sonrasında yine padişahın isteğiyle Kanun-ı Esasi'nin "vükelanın tebdili ve azli" ile ilgili maddesinin incelenmesi amacıyla Ayan Meclisi'ni toplamıştı ki burada da hükümdar lehine karar alınacaktı.

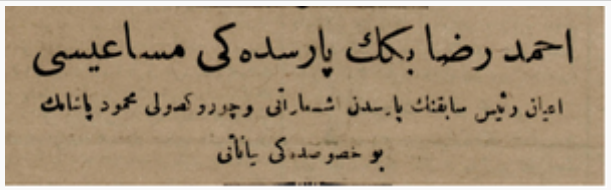
Ahmed Rıza Bey'in -Tevfik Paşa Hükümeti kurulduğunda- 21 Kasım 1918'de "Bil-cümle anasır-ı Osmaniye'de icra kılınan mezalim ve cinayât-ı şahsiyeden dolayı" incelenmesi için Meclis-i Ayan'a verdiği tahrir/önerge, Tahkik Heyetleri'nin kurulmasını getirmişti. Bununla beraber Mebusan Meclisi'nin feshine sıcak bakmamıştı.

Ahmed Rıza Bey, **Mütareke** döneminin başlarında hükümet kurabilecek güçlü sadrazam adaylarından biri olarak gündemi işgal etmekteydi. Oysa 12 Ocak 1919'da Tevfik Paşa'nın istifasından sonra Ahmed Rıza'nın desteklemeyeceği

Damat Ferit hükümeti kurulacaktı. Bu dönemde Ahmed Rıza'dan İttihat ve Terakki'yi yeniden kurması istenmiş, o da bu yönde Fethi Bey'le görüşmelerde bulunmuştu. **Mustafa Kemal Paşa** ile de kabine konusunda görüşmüş fakat bu temaslar, sonuca ulaşmamıştı.

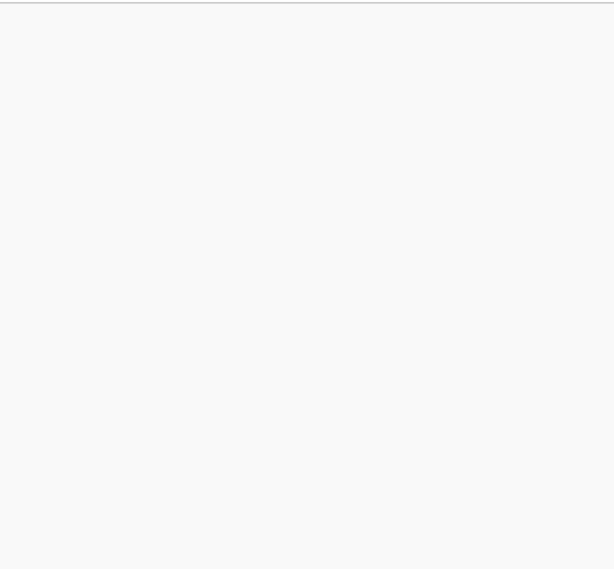
Ahmed Rıza Bey, Büyük Savaş'ın ardında bıraktığı karmaşık, çatışmalı ve ümitsizliğin hüküm sürdüğü siyasal tablo içinde de çabalarıyla ön plana çıkmıştı. Ayan Meclisi Reisliği'nden yararlanarak organik alanda partiler arası/üstü ve sürekli bir topluluk kurmak istemişti. Bu yapılanma kanalıyla ideolojik açıdan kalıcı barış için dış politika sorunlarında milli bir programın varlığı; savunma tezlerine katkıda bulunulması ve "siyasal hayat hakkımızı muhafaza" için önlemler araştırılması öngörülmüştü. Bu yöndeki ilk toplantısından sonra Ahmed Rıza Bey, kişisellikten çıkarılmış bir girişimle şöhretli Osmanlı bürokratlarından oluşan Vahdet-i Milliye/Milli Birlik Heyeti'ni kurmuştu. Heyet, kendisini siyasal parti ya da dernek saymadığını kamuoyuna açıklamıştı. Heyetin Nizamname-i Esasi'ne göre barış yapıldığında misyonu tamamlanacaktı. Vahdet-i Milliye Heyeti, İstanbul'daki yabancı devletlerin sorumlularına (ABD dahil), muhtıra vermek, bu devletlerin temsilcileriyle görüşmeler/yazışmalar gerçekleştirmek ve Ahmed Rıza'nın liderliğinde Birinci Saltanat Şurası'na katılmak gibi faaliyetler sergilemişti.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi öncesinde Ahmed Rıza'ya mektup göndererek millete dayanan güçle mücadele gerektiğini; İstanbul'un Anadolu'ya bağlılığının zorunluluğunu ve kendilerine büyük bir özveri düştüğünü belirtmişti. Buna karşın Anadolu cephesi, barış konferansına gönderilecekler arasında Ahmed Rıza'yı istemeyecekti.

Tasvir-i Efkar, 3 Kanun-ı Sani 1920

Ahmed Rıza Bey, Mustafa Kemal'in 22 Haziran 1919 tarihli mektubundan sonra "vicdanının emir ve işaretleriyle" ulusal menfaatlerin İstanbul'dan savunulamayacağını düşünerek Avrupa'da çalışmaya karar vermişti. Sonuçta Mütareke Dönemi'nde kendini sadrazam adayı gören ve sadarete geçebilmek için padişahın oyunlarına alet olan Ahmed Rıza Bey, 19 Eylül 1919'da Roma üzerinden Paris'e gitmek üzere yola çıkmıştı.

Tevhid-i Efkâr, 11 Kanun-ı Evvel 1921

Ahmed Rıza, İtalya’da temaslarını sürdürmüş Paris’e gittikten sonra da yoğun faaliyet göstermişti. **Lloyd George**, Leon Bourgeois (Milletler Cemiyeti Konsey Başkanı), **Lord Curzon** gibi dönemin aktörleriyle yazışmış ve Paul Deschanel, Raymond Poincaré, Clemenceau, Georges Leygues gibi isimlerle bizzat görüşmüştü. Avrupa’daki çalışma ve temaslarını İstanbul’da padişah, sadrazam ve diğer ilgililere bildirmiş; raporlar göndermiş ve önerilerde bulunmuştu. L’Oeuvre, Temps gibi birçok gazeteye demeç vermişti. 1921 Ocak ayında Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Roma Kongresi’ne katılmıştı. Londra Konferansı’nın hazırlıklarında olduğu gibi Fransız temsilcisi Franklin Bouillon’un Anadolu’ya gönderilmesi sürecinde de kısmen etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Rıza Bey, Kurtuluş Savaşı boyunca Paris/Avrupa merkezli girişimleriyle; yayımladığı broşür ve makalelerle, verdiği beyanat ve konferanslarla Anadolu Hareketi lehine kamuoyu yaratmak için çabalamıştı. Milli Mücadele lehine bütün faaliyetlerine rağmen Ahmed Rıza’nın **Kuva-yı Milliye**’yi doğru analiz ettiğini ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın ekibine ya da ulusal bir devletin kuruluşuna çok yakın olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Belçika, İsviçre gibi Fransız etkisinin olduğu ülkelerin eğiticiliği ve koruyuculuğunu istemekteydi. Özellikle Ermenistan sorununda Anadolu’dan farklı bir noktada durmaktaydı. Nitekim **Hüseyin Cahit**’in, onun bir mektubuna “Kuva-yı Milliyeyi hiç anlamayan ve onun en uzağında kalan bir İttihatçı: Ahmed Rıza Bey” başlığını koyması hiç şaşırtıcı değildir.

Ahmed Rıza Bey, Viyana, Budapeşte ve Bulgaristan üzerinden 14 Eylül 1922’de İstanbul’a gelmiş ve **İkdam**’ın muhabiriyle vapurda kısa bir görüşme yapmıştı. 1923 tarihli arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra kendisine maaş bağlanması için başvurmuştu. Ahmed Rıza Bey, son senelerinde Vaniköy’deki çiftliğine çekilerek hatıralarını ve İttihat ve Terakki’nin tarihini yazmaya başlamıştı.

Taha Toros Arşivi

Ahmed Rıza Bey, son yıllarını sefalet içinde geçirmiş, kütüphanesini elinde bulunan siyasi vesikalarla birlikte **Türk Tarih Encümeni**'ne satmıştı. Kaza ile düşüp kalça kemiğini kırması sonucu kaldırıldığı Şişli Etfal Hastanesi'nde 26 Şubat 1930'da vefat etmiş; Kandilli Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Rehnüma-yı Sayyad (İstanbul 1877) adıyla Türkiye'deki ilk av kitabını yazan ve avcılık derneğinin kurulmasına öncülük eden Ahmed Rıza Bey'in İstikbal, Islâhat, Osmanlı, Meşveret, Şûrâ-yi Ümmet (1902-1908), La Jeune Turquie, La Revue Occidentale (1896-1908), Positivist Review (1900-1908) ve Mechvéret'te makaleleri çıkmıştı.

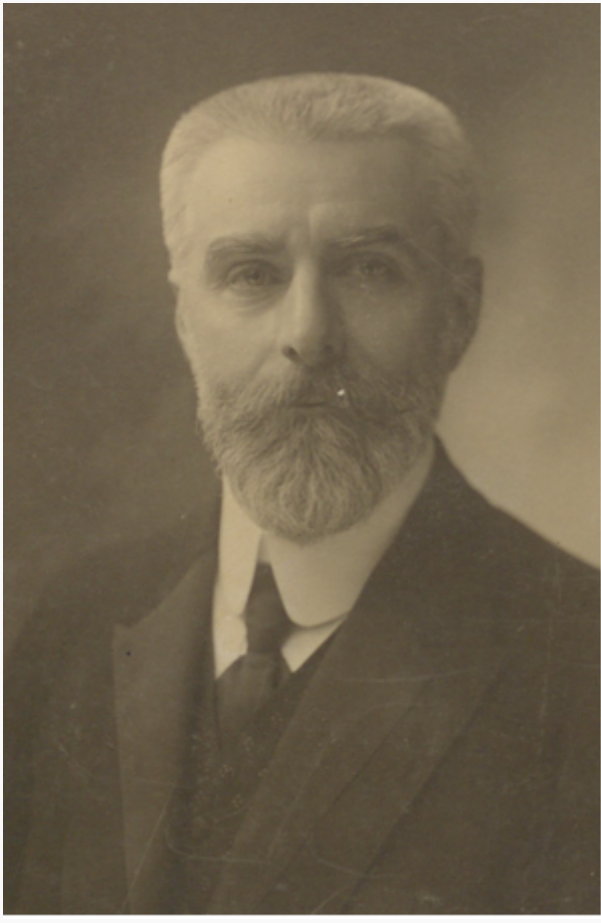
Sultan Abdülhamit'e gönderdiği lâyhaları da yayımlamıştı (Vatanın Haline ve Maârif-i Umûmiyyenin Islâhına Dair Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretleri'ne Takdim Kılınan Altı Lâyihadan Birinci Lâyiha [Londra 1312]; Vatanın Hâline ve Maârif-i Umûmiyyenin Islâhına Dair Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretleri'ne Takdim Kılınan Lâyhalar Hakkında Makâm-ı Sadârete Gönderilen Mektub [Cenevre 1313, 1314]).

Türkçe yazdığı Vazife ve Mes'ûliyet tanınmış eserlerindedir (Birinci Cüz: Mukaddime, Padişah, Şehzadeler, Mısır 1320; İkinci Cüz: Asker, Mısır 1322; Üçüncü Cüz: Kadın, Paris). Fransızca eserleri ise Tolérance Musulmane (Paris 1907), La Crise de'Orient (Paris 1907), Echos de Turquie (Paris 1920) ve La Faillite morale de la politique Occidentale en Orient (Paris 1922) olarak sıralanabilir.

1950'de Haluk Y. Şehsuvaroğlu tarafından Cumhuriyet'te anıları; Akşam'da yazışmaları yayımlanan Ahmed Rıza Bey, düşünce ve girişimleriyle İttihat ve Terakki'nin gelişim sürecinde önemli rol oynamış ve özellikle cemiyetin sarsıntı yaşadığı dönemlerde toparlayıcı, taşıyıcı ve hatta sürükleyici unsur olmuştur.

Hayatı boyunca gerçek mücadelesini/mücadelelerini, uzun süreli olarak en az dört kez gittiği Avrupa'da, özellikle Paris'te vermiştir. Paris'e olan sevgisinin yanında şehri güvenli bir liman ya da mücadeleleri için bir kale olarak gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla, genellikle bunalımlı dönemlerde yurtdışına/Paris'e gitmesi tesadüf olmasa gerektir. Onun bakış açısıyla bu yurtdışı seyahatlerinin bir ölçüde Osmanlı toplumunun geleceğinin şekillendirilmesi (hatta

toplumsal ihtiyaçlar/beklentiler) doğrultusunda olduğu ileri sürülebilir. Özellikle 1918 sonlarından itibaren yaşanan buhranlı dönemde, yine Paris'te kendi düşünce ve inançları doğrultusunda Türkiye için mücadeleye girişmiş; ancak hep kendi düşlediği/tasarladığı Türkiye ile geleceği için çabalamıştı.

Taha Toros Arşivi

Düşünce açısından Jön Türk Hareketi'nin üç farklı siyasal akımından birinin lideri durumundaki Ahmed Rıza Bey, Comte'un pozitivizmini Osmanlı toplumu ve devleti için kurtuluş reçetesi olarak görmekteydi. Konsepti, Comte'un görüşleri doğrultusunda oluşturulan Meşveret gazetesiyle birlikte bu akımın Türkiye'ye aktarılmasında ve etki göstermesinde rol oynamıştır. O, "Düzen ve İlerleme" ilkesine bağlı olarak toplumsal ilerlemenin sağlanabilmesi için din, aile ve işbölümü gibi düzeni oluşturan unsurların uyarlı hale getirilmesi gerektiğine inanmıştı. Onun dünyasında pozitivist düşünce dinin yerini tamamen alıncaya kadar dinden vazgeçmek söz konusu değildi.

Ahmed Rıza, Comte'un akılcı ve hümanist felsefesinden hareketle merkezîyetçi meşrutî idarenin ve devlet desteğiyle yerli kapitalist burjuva yaratılması tezinin savunucusuydu. Böylece liberalizmin bir elit sınıf lehine işlemesi koşuluyla ekonomik anlamda liberal tavır sergilemiş oluyordu. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, politik ve kültürel ilerlemesini sağlayacak dönüşümü eğitime bağlamıştı. Zaten hayatının farklı dönemlerinde ve farklı şekillerde eğitim alanında sorumluluk ve rol üstlenmişti. Hatta kadınların eğitime öncelik ve önem vermişti. Çünkü "Geleceđi düşünmek, devleti zevelden kurtarmak kadının görevidir... Tebeddülâtın tedricî olması şarttır... En hayırlı ve tehlikesiz ihtilal kadınlar tarafından olacak ihtilaldir" şeklinde düşünüyordu. Kuşkusuz bu düzeye ulaşmak iktidara sahip olmaktan geçiyordu. Bu yüzden olsa gerek çalışmalarını çoğunlukla güç ve iktidar kavramları etrafında toplamıştı.

Pozitivizmin ihtilalciliği reddetmesi, bilimsel bir evrimi öngörmesi çizgisinde Ahmed Rıza Bey, cemiyet/toplum yönetiminin objektif tabiat kanunlarını (kavanin-i tabiiyeyi) bilen bir bürokratik elitin değişmez hakkı olduğunu savunmuştu. 20. yüzyıl başlarında aradığı seçkinler zümresi olarak okullu subay kesimini seçtiği görülmektedir. Bu tercih, hem son dönem Osmanlısında okullu subayların iyi eğitilmiş olmalarından hem de devletin büyük bir sarsıntı geçirmesi halinde çökeceği ve herkesin bu yıkıntının altında ezileceği kaygısından kaynaklanmış olmalıdır. Zaten imparatorluk iyice zayıfladığından evrimci politika için zaman kalmadığı gibi onun yaklaşımıyla çoğu İttihatçı okullu subayların meşrutiyetçi çıkışları Osmanlı Devleti'ni çok sarsmayacaktı.

Merkeziyetçi yaklaşımlarından hareketle bazı araştırmacılarca Atatürk'ün merkeziyetçi düşüncelerini ve bu doğrultudaki devrimlerini etkilediği ileri sürülen Ahmed Rıza Bey, düşünce dünyasında genellikle pozitivizme dayanan bir tutarlılık sağlamıştı. Hatta tutarsız gibi görünen çıkışlarının bile ilkesel açıdan pozitivizme dayalı açıklaması yapılabilmektedir. Ancak aynı tutarlılığı/istikrarı, siyasal yaşam ve girişimlerinde özellikle insanlarla ilişkilerinde sergileyememiş görünmektedir.

Eminalp MALKOÇ

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 2001

Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Haz.: Erdal Aydoğan-İsmail Eyüboğlu, Alternatif Yayınları, Ankara 2004.

ÇETİN, Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Ahmed Rıza", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.124-127.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Çev.: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, C.I: (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

KABAKCI, Enes, "Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın 'Pozitivizm'i", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.27-58.

KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

KURAN, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

MALKOÇ, Eminalp, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza, Yaşamı ve Düşünce Dünyası", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, TC İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi, Sayı:11, Yıl:6/2007, s.93-162.

MALKOÇ, Eminalp, "Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun Kaleminden Ahmet Rıza Bey ve Yazışmaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı:12, Yıl:6/2007, s.107-163.

MALKOÇ, Eminalp, "Haluk Yusuf Şehsuvaroğlu'nun Kaleminden İki Reformist Osmanlı Kuşağı: Jön Türkler ve İttihatçılar", **İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu (Ankara 25 Kasım 2014) Bildiriler**, Cilt:III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.65-113.

MALKOÇ, Eminalp, **Ebü'l-Ahrâr Ahmet Rıza Bey, Bir Pozitivistin Hayatı, Yazışmaları ve Düşünce Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul 2017

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

RAMSAUR, Ernest E., **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Yavuz, Pozitif Yayınları, İstanbul 2007.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.2: Mütareke Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Hızr.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmed-riza-bey-1858-1859-1930/?pdf=3892> adresinden erişilmiştir